

Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları No: 7

BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ - TÜRK TARİH KURUMU

**I. ULUSLARARASI
TÜRKLERDE TARİH BİLİNCİ VE
TARİH YAZICILIĞI SEMPOZYUMU**

(23 - 25 EKİM 2014 ZONGULDAK/TÜRKİYE)

BİLDİRİLER KİTABI

Editörler

Nurettin HATUNOĞLU

Canan KUŞ BÜYÜKTAŞ

BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ KARADENİZ STRATEJİK ARAŞTIRMALAR VE
UYGULAMA MERKEZİ (KARSAM)

ZONGULDAK-2015

Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları No: 7

BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ - TÜRK TARİH KURUMU

**I. ULUSLARARASI TÜRKLERDE TARİH BİLİNCİ VE
TARİH YAZICILIĞI SEMPOZYUMU**

BİLDİRİLER KİTABI

Editörler: Nurettin HATUNOĞLU - Canan KUŞ BÜYÜKTAŞ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Bülent Ecevit Üniversitesi'ne aittir. Bütün hakları saklıdır. Kitabın tümü ya da bölümü/bölemleri Bülent Ecevit Üniversitesi'nin yazılı izni olmadan elektronik, optik, mekanik ya da diğer yollarla basılamaz, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright 2015 by Bülent Ecevit University. All rights reserved.

No part of this book may be printed, Reproduced or distributed by any electronical, optical, mechanical or other means without the written permission of Bülent Ecevit University.

ISBN: 978-605-84301-3-6

1. Baskı, 1000 adet, Aralık 2015

BULUŞ Tasarım ve Matbaacılık Hizmetleri San. Tic., Ankara
Tel: +90 (312) 222 44 06 Faks: +90 (312) 222 44 07
www.bulustasarim.com.tr
Yayıncı Sertifika No.: 18408

DÜZENLEME İLE YÜRÜTME KURULU BAŞKANLARI VE ÜYELERİ

Düzenleme ve Yürütme Kurulu Başkanları

Yrd. Doç. Dr. Nurettin HATUNOĞLU / *Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*

Yrd. Doç. Dr. Canan KUŞ BÜYÜKTAŞ / *Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*

Düzenleme ve Yürütme Kurulu Üyeleri

Doç. Dr. Ahmet EFİLOĞLU / *Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*

Yrd. Doç. Dr. Yücel NAMAL / *Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*

Yrd. Doç. Dr. A. Erinç ERDAL YILDIRIM / *Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*

Yrd. Doç. Dr. Emre SATICI / *Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*

Yrd. Doç. Dr. Sinan YÜKSEL / *Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*

Arş. Gör. Kamuran KARABALIK / *Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*

Arş. Gör. Yusuf ÖTENKAYA / *Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*

SEKRETERYA

Arş. Gör. Kamuran KARABALIK / *Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*

Arş. Gör. Yusuf ÖTENKAYA / *Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI	<i>Erciyes Üniversitesi (Kayseri)</i>
Prof. Dr. Abdülkadir DONUK	<i>İstanbul Üniversitesi (İstanbul)</i>
Prof. Dr. Ahmet AKSIN	<i>Fırat Üniversitesi (Elazığ)</i>
Prof. Dr. Ali ARSLAN	<i>İstanbul Üniversitesi (İstanbul)</i>
Prof. Dr. Bilgehan PAMUK	<i>Gaziantep Üniversitesi (Gaziantep)</i>
Prof. Dr. Bünyamin HOCAOĞLU	<i>Ondokuz Mayıs Üniversitesi (Samsun)</i>
Prof. Dr. Döölötbek SAPARALİEV	<i>Kırgız-Türk Manas Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	<i>Fırat Üniversitesi (Elazığ)</i>
Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK	<i>Süleyman Demirel Üniversitesi (Isparta)</i>
Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK	<i>Fırat Üniversitesi (Elazığ)</i>
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	<i>Galatasaray Üniversitesi (İstanbul)</i>
Prof. Dr. M. Ali ÜNAL	<i>Pamukkale Üniversitesi (Denizli)</i>
Prof. Dr. Mehmet ALPARGU	<i>Sakarya Üniversitesi (Sakarya)</i>
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ	<i>Gazi Üniversitesi (Ankara)</i>
Prof. Dr. Muhammet Beşir AŞAN	<i>Fırat Üniversitesi (Elazığ)</i>
Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK	<i>Gaziosmanpaşa Üniversitesi (Tokat)</i>
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	<i>Fırat Üniversitesi (Elazığ)</i>
Prof. Dr. Mustafa TURAN	<i>Gazi Üniversitesi (Ankara)</i>
Prof. Dr. Osman KÖSE	<i>Ondokuz Mayıs Üniversitesi (Samsun)</i>
Prof. Dr. Sadettin GÖMEÇ	<i>Ankara Üniversitesi (Ankara)</i>
Prof. Dr. Salim CÖHÇE	<i>İnönü Üniversitesi (Malatya)</i>
Prof. Dr. Selma YEL Gazi	<i>Üniversitesi (Ankara)</i>
Prof. Dr. Tuncer BAYKARA	<i>Emekli Öğretim Üyesi</i>
Prof. Dr. Üçler BULDUK	<i>Ankara Üniversitesi (Ankara)</i>
Doç. Dr. A. Ravshan MAJIDOVİCH	<i>Özbekistan Fenler Akademisi</i>
Doç. Dr. Ahmet EFİLOĞLU	<i>Bülent Ecevit Üniversitesi (Zonguldak)</i>
Doç. Dr. Erkan GÖKSU	<i>Gaziosmanpaşa Üniversitesi (Tokat)</i>
Doç. Dr. Hasan BABACAN	<i>Bahkesir Üniversitesi (Bahkesir)</i>
Doç. Dr. İsmail MANGALTEPE	<i>İstanbul Üniversitesi (İstanbul)</i>
Doç. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ	<i>Gazi Üniversitesi (Ankara)</i>
Doç. Dr. Mustafa HİZMETLİ	<i>Bartın Üniversitesi (Bartın)</i>
Doç. Dr. Songül ÇOLAK	<i>Gaziosmanpaşa Üniversitesi (Tokat)</i>
Yrd. Doç. Dr. A. Erinç ERDAL YILDIRIM	<i>Bülent Ecevit Üniversitesi (Zonguldak)</i>
Yrd. Doç. Dr. Ahmet KÜTÜK	<i>Mardin Artuklu Üniversitesi (Mardin)</i>
Yrd. Doç. Dr. Beyhan KANTER	<i>Mardin Artuklu Üniversitesi (Mardin)</i>
Yrd. Doç. Dr. Canan KUŞ	<i>Bülent Ecevit Üniversitesi (Zonguldak)</i>
Yrd. Doç. Dr. Çiğdem AKYÜZ	<i>Mardin Artuklu Üniversitesi (Mardin)</i>
Yrd. Doç. Dr. Emre SATICI	<i>Bülent Ecevit Üniversitesi (Zonguldak)</i>
Yrd. Doç. Dr. Ferhad MAKSUDOV	<i>Aksaray Üniversitesi (Aksaray)</i>
Yrd. Doç. Dr. Gül Banu DUMAN	<i>Bülent Ecevit Üniversitesi (Zonguldak)</i>
Yrd. Doç. Dr. Gülay KARADAĞ	<i>Afyon Kocatepe Üniversitesi (Afyon)</i>
Yrd. Doç. Dr. Hasan ÖZER	<i>Bülent Ecevit Üniversitesi (Zonguldak)</i>
Yrd. Doç. Dr. Nazmi ÖZÇELİK	<i>Ahi Evran Üniversitesi (Kırşehir)</i>
Yrd. Doç. Dr. Nurettin HATUNOĞLU	<i>Bülent Ecevit Üniversitesi (Zonguldak)</i>
Yrd. Doç. Dr. Rysbek ALİMOV	<i>Mardin Artuklu Üniversitesi (Mardin)</i>
Yrd. Doç. Dr. Sezgin GÜÇLÜAY	<i>Fırat Üniversitesi (Elazığ)</i>
Yrd. Doç. Dr. Sinan YÜKSEL	<i>Bülent Ecevit Üniversitesi (Zonguldak)</i>
Yrd. Doç. Dr. Zekiye TUNÇ	<i>Sinop Üniversitesi (Sinop)</i>

İÇİNDEKİLER

Kırgızlarda Tarih Yazımı <i>The Development of Kyrgyz Historiography</i> Cengiz BUYAR	1
Kırım Hanlığı'nda, Umdu'tü'l-Ahbâr Örneğinde Tarih Yazıcılığı Derya Derin PAŞAOĞLU	7
Türkmenlerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Serüveni Tahir AŞİROV	15
Bayani'nin "Şecere-İ Harezmsahi" Adlı Eseri ve Hive Tarih Yazıcılığı Salih YILMAZ, Dilshoda MUBARAKOVA	25
Eski Türk Yazıtlarında Tarih ve Sosyal Tarih Üzerine Bir Deneme Ali BADEMCİ	29
Yakın Tarihin Türk Kavramı Açısından Algılanması Tuncer BAYKARA	43
Türklerin Ortak Tarih Metodolojisine Dair Bir Değerlendirme Abdulkadir YUVALI	47
İdeolojinin Türk Tarih Yazımına Etkisi: Tan Gazetesinin Basılması Örneği Engin Çağdaş BULUT	57
Din-Siyaset-Tarih Bağlamında Karmatilerin Zındıklığı Meselesi Yusuf ÖTENKAYA	67
XVI. Yüzyılda Osmanlı Tarihçiliği Üzerine Bazı Düşünceler Canan KUŞ BÜYÜKTAŞ	79
Tarih ve Tüm Sosyal Bilimlerde Kitap Eleştiri Usûlüne Dair Bir Deneme İslam KAVAS	91
Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e Geçişte Tarih Yazıcılığı ve Cumhuriyet Dönemi Harf Devriminin Tarih Yazımına Etkisi Sevgi BAYAT	95
Aşık Çelebi ve Latifi'nin Şuara Tezkireleri Merkezinde 16. Yüzyıl Osmanlı Dünyasında Bir Bölge ve Kimlik Tasavvuru: Rum ve Rumilik Mustafa Altuğ YAYLA	103
XVIII. Yüzyıl Resmi Tarih Yazıcılığı Örneklerinden Enverî Târîhi'nin Üçüncü Cildine Genel Bir Bakış Filiz BAYRAM	109

İçindekiler

Son Osmanlı Vakanüvisi Abdurrahman Şeref Efendi'nin Osmanlı Tarih Eğitimindeki Yeri ve Tarih Yazıcılığı Üzerine Bir Deneme Çağlar TAN	119
Tarih Araştırmalarında Sözlü Tarih Metodu Hikmet DEMİRCİ	127
Kırgız-Kalmuk İlişkileri Bağlamında Tarihin Sözlü Bellekleri Olarak Destanlar Çiğdem AKYÜZ	139
Алп Эр Тўнга Ва Турон Қаҳрамон РАЖАБОВ	151
Alp Er Tunga ve Turan Kahraman RECEBOV	163
Prof. Dr. Bahaeddin Ögel ve Türk Kültür Tarihçiliği Üzerine Bazı Düşünceler Muhammet Beşir AŞAN	175
Ömer Lütfi Barkan, Fernand Braudel ve Annales Ekolü Tarzı Tarihçiliğin İdeolojik Sınırları Fatih DURGUN	181
V.V. Barthold'un Tarih Metodolojisi Gurban HUSEYNOV	189
Uygur Tarihçisi Turgun Almas ve Onun Genel Türk Tarihine Katkısı Mihrullah TEVEKKÜL	195
Azerbaycan Türk Tarihçiliğinde Türklerin Ata Yurdu ve Menşei Meselesi Fuat HACISALİHOĞLU	201
Суғдийлар Ва Туркийлар Буюк Ипак Йўлида Abdülhamid ANARBAYEV	209
İpek Yolu'nda Soğdlar ve Türkler Abdülhamid ANARBAYEV	213
Türk Halklarının Dünyaya Bakışında Totemizm Adhamcan ASHİROV	217
Farsça Yazan Türk Tarihçilerin Türk Tarihine Yaklaşımları (16-17. YY.) Ziver HÜSEYNLI	221
Safevi Devri Tarih Yazıcılığının Genel Özellikleri Cihat AYDOĞMUŞOĞLU	229
15. ve 16. Yüzyıllarda Almanca Konuşulan Ülkelerde Türk Tarihine ve Türk Tarih Yazıcılığına Dair Çalışmalar Zeynep İNAN ALİYAZICIOĞLU	235

Dünyada Türk Tarihi Araştırmaları Dilrabo ABDAZİMOVA	245
Ўрта Асрлар Бухоро Хонлигида Мактаб Ва Мадрасалар Ҳамда Таълим-Тарбия Жараёни С.И. ИНОЯТОВ	251
Orta Çağ Buhara Hanlığı'nda Mektep ve Medreselerin Eğitim ve Öğretim Sistemi S. İ. İNAYATOV	257
Religious Establishments And Religious Education, And Spirituality Matters In Uzbekistan In 1965 – 1990 B. PASILOV	263
Azerbaycan Ssc ve Azerbaycan Cumhuriyeti Dönemlerinde Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Azerbaycan Halkının Etnik Kökenine ve Diline Yaklaşım Refik TURAN	271
Sovyetler Dönemi Türklerde Tarih Bilinci ve Sonrasında Ortak Türk Tarih Yazıcılığı Çabaları <i>Soviet Period Date In Turks And Awareness Efforts After Joint Turkish History Writing</i> Beşir MUSTAFAYEV	285
Tarih Bilincinin Oluşması ve Tarihi Vesikaların Değerlendirilmesinde Nelere Dikkat Edilmelidir? Rifat ÖZDEMİR	293
Çarlık Rusya'nın Türkistan'daki İskan Siyasetinin Araştırılması Lazat DINAŞYEVA	297
Бухоро Халқ Республикаси Миллий Раҳбарларининг Большевикларга Қарши Мустақиллик Учун Қураши (1920 - 1924 Ў.) Умар РАШИДОВ	303
Buhara Halk Cumhuriyeti Milli İdarecilerinin Bolşeviklere Karşı Bağımsızlık Mücadelesi (1920-1924 Yıllar) Umar RASHİDOV	309
Yakın Dönem Türkistan Tarihi Yazımında Buhara Ahbarı Gazetesinin Yeri ve Önemi Nurettin HATUNOĞLU	315
Bağımsızlık Döneminde Azerbaycan'da Türklerin Kafkasya Tarihindeki Rolü İle İlgili Yeni Kavrama Dair Elvira LATİFOVA	329
İbn Bibi ve Aksarayî Tarihleri Üzerinden Türkiye Selçukluları Döneminde Tarih Algısı ve Tarih Yazıcılığı Hakkında Bazı Düşünceler Ahmet KÜTÜK	337
Endülüs'te Tarih Coğrafya Yazıcılığı Mustafa HİZMETLİ	353
Garb'ın ve Şark'ın Tarih Metodolojisine Bakışı Fuat UÇAR	359

KIRIM HANLIĞI'NDA, UMDETÜ'L-AHBÂR ÖRNEĞİNDE TARİH YAZICILIĞI

Derya Derin PAŞAOĞLU*

Özet

Kırım Hanlığı, Altın Orda Hanlığı'nın bakayalarından olup, Osmanlı Devleti himayesinde olması hasebiyle Osmanlı-Rus ilişkilerinde dolayısıyla da Türk Tarihinde özgün bir statüye sahip olmuştur. Türk-İslâm kimliğinin yanı sıra Cengiz ananesini ve bozkır aristokrasisini devam ettirmesiyle yoğun bir siyasi tarih ve sosyo-ekonomik kültür varlığı ortaya koymuştur. Söz konusu birikimler yerli tarihçiler ve devlet adamları tarafından kaleme alınan eserlerle günümüze kadar ulaşmıştır. 1748 yılında tamamlanan Abdülgaffar Kırımı'nın Umdetü'l-Ahbâr'ını yanı sıra Kaysunizade Remmal Hoca'nın Tarih-i Sahip Giray Han'ı, Mehmed Giray'ın Tarih-i Mehmed Giray'ı, Said Giray'ın Tarih-i Said Giray'ı, Halim Giray'ın Gülbin-i Hanan'ı, Kırımlı Hacı Mehmed Senai'nin İslam Giray Han Tarihi, Seyyid Mehmed Rıza'nın Es-Seb'üs Seyyar fi Ahbâr-ı Mülûk-ut-Tatar'ı, Mevkufati Mehmed Efendi'nin Tarih-i Mevkufati ve Kefevi İbrahim Efendi'nin Tevârih-i Tatar Han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak Ülkelerinin ve Abdullah ibn Rıdvan'ın Tevârih-i Deşt-i Kıpçak 'an Hitta-i Kırım veya Tevârih-i Tatar Hanân-ı Kadîm ve Ahvâl-i Deşt-i Kıpçak adlı eserleri Kırım coğrafyasına ait tarih yazıcılığının en önemli örneklerindedir.

Tebliğde; Kırımlı müelliflerden Hacı Abdülgaffar Kırımı'nın el yazması eseri Umdetü'l-Ahbâr tarih yazıcılığı açısından metodolojik incelemeye tabi tutulup, eserin akademik tarih yazımı ile ne kadar örtüştüğü tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırım, Kırımı, Altın Orda, Tarih Yazıcılığı, Umdetü'l-Ahbâr.

Giriş

Karadeniz'in kuzeyinde Cengizoğullarınca teşkil edilen, ancak kadim Türk yurdu olması hasebiyle kısa sürede Türk-İslâm kimliği kazanan Altın Orda Hanlığı 15 yy. başlarında merkezi otoritesini kaybetmiştir. Hanedan mensubu şehzadelerin etrafında toplanan Cuçi Ulusu'nun unsurları Kırım, Kazan, Astrahan, Saraycık gibi merkezlerde hâkimiyetlerini ilan etmişler ve kısa süre de birbirleriyle hâkimiyet mücadelesi içerisine girmişlerdir. Söz konusu hâkimiyet mücadelesinin doğurduğu siyasi rekabetle ortaya çıkan askeri mücadeleler, Karadeniz'in kuzeyinde sürekli tarafların değiştiği kaygan bir zemin oluşturmuştur. Fırsatları iyi değerlendiren Rusya'nın kısa sürede ekonomik ve siyasi açıdan güçlenmesi coğrafyada hızla genişlemesini sağlamıştır. Deşt-i Kıpçak coğrafyasındaki hanlıklardan en uzun ömürlü olanı Kırım Hanlığı olup, 1475'te Osmanlı Devleti'nin himayesine girmesiyle Osmanlı-Rus ve Hanlıklar ilişkisinin merkezine oturmuştur. Bir yandan Osmanlı Devleti'nin etkisi altında kalırken öte yandan Cengiz ananesinden gelen bozkır aristokrasisini korumuştur. Altın Orda bakayaları hanlıkların siyasi, askeri ve ekonomik hareketlerini kontrol altında tutmaya çalışırken öte yandan Türk-İslâm ananesini muhafaza ve temsil etmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuzey politikasının merkezinde yer alırken, zaman zaman muhalif politikalar izlemiştir.

* Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi AD., Trabzon

Coğrafyadaki siyasi ve askeri yoğunluk, aynı oranda siyasi tarih ve sosyo-ekonomik kültür varlığı ortaya koymuştur. Söz konusu birikimler başta Osmanlı Devlet Arşivleriyle, Rusya ve diğer komşu devletlerdeki arşivlerle, Kırım kadı sicilleriyle, ayakta kalabilen mimari eserlerle, maddi kültür varlıklarıyla ve yerli tarihçiler ve özellikle devlet adamları tarafından kaleme alınan eserlerle günümüze kadar ulaştırılmıştır. 1748 yılında tamamlanan Abdülgaffar Kırımı'nın Umdetü'l-Ahbâr'ının yanı sıra Kaysunizade Remmal Hoca'nın Tarih-i Sahip Giray Han'ı, Mehmed Giray'ın Tarih-i Mehmed Giray'ı, Said Giray'ın Tarih-i Said Giray'ı, Halim Giray'ın Gülbin-i Hanan'ı, Kırımlı Hacı Mehmed Senai'nin İslam Giray Han Tarihi, Seyyid Mehmed Rıza'nın Es-Seb'üs Seyyar fi Ahbâr-ı Mülûk-ut-Tatar'ı, Mevkufati Mehmed Efendi'nin Tarih-i Mevkufati ve Kefevi İbrahim Efendi'nin Tevârih-i Tatar Han ve Dağistan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak Ülkelerinin ve Abdullah ibn Rıdvan'ın Tevârih-i Deşt-i Kıpçak 'an Hıttâ-i Kırım veya Tevârih-i Tatar Hanân-ı Kadîm ve Ahvâl-i Deşt-i Kıpçak adlı eserleri Kırım coğrafyasına ait tarih yazıcılığının en önemli örneklerindedir.¹

Adı geçen eserlerin hepsi ayrı birer çalışmaya konu olacak nitelikte ve hacimde olması hasebiyle bildiride eserlerin tamamına yer vermek mümkün değildir. Bu nedenle eserler hakkında kısa bilgiler verildikten sonra Umdetü'l-Ahbâr ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Kırım Hanlığı'nda Tarih Yazıcılığına Ait Örnekler

Tarih-i Sahip Giray Han²: Kırım'da tarih yazıcılığının gelişimini, söz konusu eserlerin yazılış dönemlerine istinaden, 17. ve 18. yüzyıllara tarihleyebiliriz. En erken tarihli eserlerden biri 1532-1551 yılları arası hakkında bilgi veren Kaysunizade Remmal Hoca'nın Tarih-i Sahip Giray Han'ıdır. Kaysunizade Remmal Hoca'nın Tarih-i Sahip Giray Han'ı, dönem tarihi yazıcılığına örnek teşkil eder. Eserin isminde ve tarihinde açıkça ifade edildiği üzere Kırım Han'ı Sahip Giray Han'ın hanlık dönemi olan 1532-1551 yılları arasında Karadeniz'in kuzeyindeki askeri ve siyasi gelişmelerin yanı sıra Kırım Hanlığı'nın devlet teşkilatı hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Eser ayrıca Altın Orda Hanlığı'nın yönetim unsurlarından olan bozkır aristokrasisinin liderleri Karaçi Beylerinin Kırım Hanlığı'ndaki statülerine ilişkin bilgilerin derlenebileceği örnekler ve gözlemler içerir. Bu örnekler Şirin Mirzalar ile Mansuroğulları (Mangit-Nogay Ulusu) Mirzalarının Kırım Hanlığı'nın yönetimindeki etkin rekabetini izah eder niteliktedir. Seferlerde, ordunun ve askerinin hazırlıklarının ve hareketlerinin ayrıntılı olarak verilmesi ile eser, siyasi tarih kaynağı özelliğinin yanı sıra İtil'den Tuna'ya vilayetler, nehirler, geçitler vs. bilgilerle bölge coğrafyasına da kaynaklık edecek vasıftadır.

Müellifin Sahip Giray'ın doktoru olması hasebiyle Han'a yakınlığı ve saray çevresine hâkimiyeti dikkate alındığında söz konusu gözlemlerin kıymeti artmaktadır. Bu kıymet gözlemlerdeki maddi unsurların ayrıntısına ulaşma gücünde ehemmiyetini korurken, eserin salt Kırım Hanlığı zaviyesinden ele alınmışlığını da ortaya koymaktadır. Kırım Hanı'na muhalif unsurların düşman olarak ele alan eser, yerli tarih yazıcılığı özelliğini muhafaza etmiş ancak diğer yandan objektifliğini tartışılır noktaya taşımıştır. Eser sade bir dille yazılmış olup, günümüzde dahi rahatlıkla okunup anlaşılabilir niteliktedir. Eserde kaynak gösterilmemiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere gözlemlerin ve yaşanan olayların aktarıldığı ifade üslubu kullanılmıştır. Sıklıkla Han'ın sözlerine, emirlerine ve Han'a ait nazımlara yer veren müellif olaylara ilişkin diğer nazımlarla da eserin edebi yönünü kuvvetlendirmiştir. Hicri takvimin kullanıldığı eserde düzenli bir tarihlendirme yapılmamıştır, ancak seferler ve askeri mücadeleler zaman zaman günlük olarak aktarılmıştır. İslamî üslubun korunduğu eserde sıklıkla dua ve şükür cümleleri kullanılmıştır.

1 Kırım coğrafyasına ait eserlerin tanıtıldığı çalışma için bakınız. Alper Başer, "Kırım Hanlığı Tarihini Konu Alan Müstakil Eserler ve Yeni Bir kaynak, Tarih-i Mevkûfati", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/1 Winter 2011, p. 747-762. <http://www.turkishstudies.net/DergiTamDetay.aspx?ID=1913&Detay=Ozet> (22.12.2014)

2 Eserin Paris ve Leningrad nüshaları vardır. Paris Bibliotheque Nationael Supplement Turc. No:164 ve S. Petersburg-Leningrad-Üniversitesi Oriental Manuscripts. No: 488. Gökbilgin, her iki yazmaya dayanarak eserin edisyon kritiğini hazırlamıştır. Özalp Gökbilgin, *Tarih-i Sahip Giray Han*, (Historie de Sahip Giray, Khan de Crimée de 1532-1551) Edition Critique, Traduction, Notes et Glossaire, İstanbul 2000. İncelememizde bu eser kullanılmıştır.

Tarih-i Mehmed Giray³: Mehmed Giray'ın Tarih-i Mehmed Giray'ı, 1682-1703 yılları arası Osmanlı, Kırım ve Rus ilişkilerinin savaşlar ve siyasi mücadelelerle anlatıldığı bir eser olup, 1703 yılında kaleme alınıp 7 ay gibi kısa bir sürede tamamlanmıştır. Müellifin 1703 yılı öncesi kaleme aldığı esas eseri Kırım Han'ı Safa Giray aleyhinde söylemler içermesi hasebiyle han tarafından ortadan kaldırılmıştır. Müellif elinde kalan notlardan yeniden söz konusu eseri yazmış ve kısa sürede tamamlamıştır. Hanedana mensubiyetine rağmen müellifin, yönetime muhalif cesur söylemleri olduğu görülmektedir. İslam tarih yazıcılığı geleneğine bağlı kalan müellif, eserde sıklıkla dini ifadelerle yer vermiş, hadislerle ve ayetlere atıfta bulunmuştur. Öte yandan kullandığı kaynaklar hakkında fazla bilgi vermektan imtina eden müellif, *tarihlerde mesturdur*, ifadesi ile yetinmiştir. Bir iki tane edebi kaynağın yanı sıra, kullandığına dair ismini verdiği tek tarihi kaynak Tarih-i İbn-i Kesir olmuştur. Büyük çoğunlukla kendi gözlemlerine ya da olayların tanıklarından dinlediklerine yer vermiştir, Kırım hanlarının söylemleri ile ilgilenmeyerek onların tarihi yazarken objektif olmaya çalıştığı görülmektedir.

Tevârih-i Tatar Han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak Ülkelerindedir⁴: Kefevi İbrahim Efendi'nin kaleme aldığı eser, 1736 tarihlidir. Eserde Deşt-i Kıpçak coğrafyası, ülkeler ve milletler tarihi zaviyesinden ele alınmıştır. Batı Tatar Devleti, Ukrayna vilayeti, Kazak Taifesi ve çeşitleri, Nogay Taifesi, Kırım Hanı, Kuban Tatarı, Rus ülkesi, Dağıstan halkı ve son olarak, Cengiz Han ve oğulları hakkında salt siyasi bilgiler verilmiştir. Kırım Hanlığı'nın Rus ve Osmanlı arasındaki siyasi rolü ve Hanlığın yönetiminde etkin rol oynayan Şirin Mirzaların ve Nogayların Osmanlı Rus ilişkilerinde oynadıkları rolü ve hanlıktaki statülerini tespit meselelerinde kıymetli bilgiler sunmaktadır. Eser bu açıdan uluslar arası siyasi tarih kaynağı özelliği taşımaktadır. Eserin kapsamını Deşt-i Kıpçak coğrafyası ve Tatarlar belirlemiştir. Eserde coğrafyada yer alan siyasi oluşumların tarihleri izah edilmiş ancak eserin hacmi dikkate alındığında (89 sayfa) bazı bölümlerde genel tarih düzeyinde, ayrıntıya girilmeksizin özet bilgilerle yetinilmiştir.

Tevârih-i Deşt-i Kıpçak 'an Hıttâ-i Kırım veya Tevârih-i Tatar Hanân-ı Kadîm ve Ahvâl-i Deşt-i Kıpçak⁵: Abdullah ibn Rıdvan, Kefe Valisi Rıdvan Paşa'nın oğlu Abdullah Efendi tarafından 1610-1630 yılları arası olayların kaleme alındığı eser, IV. Murad'a ithaf olunmuştur. Kırım Hanlığı'nın siyasi ve askeri tarihi açısında kıymetli bilgiler içeren eser, özet halde yazılmış bir derlemedir. Dini söylemlerin etkin kullanıldığı eserde çok sayıda Farsça ve Türkçe beyitlere ve kasidelere yer verilmiştir. Müellifin babasının Kefe Beyi olması hasebiyle eserde döneme Osmanlı Devleti politikaları doğrultusunda bakılmıştır.

Tarih-i Said Giray⁶: Said Giray'ın 1755-1758 yıllarına ait Kırım Hanlığı'nın askeri ve siyasi yaşamında etkin rol oynayan Yedisan Nogaylarına dair bilgi verdiği eseridir. Eserde beylerin ve mirzaların fiziksel ve kişisel özelliklerinin tanıtıldığı bölümler önemli bir bölümü oluşturur ki eser bu yönüyle biyografi niteliği taşımaktadır. Eser herhangi bir düzeltme veya düzenlemeye tabi tutulmamış görünmektedir. Gerek sayfa içindeki gerekse sayfalar arası yazı puntosunun gösterdiği değişkenlik gerekse iptal edilen ve üzeri çizilen satırların çokluğuyla eser, ilk kaleme alınış özellikleri göstermektedir.

3 Eserin tek yazma nüshası, Viyanada, Wien Österreichische National Bibliothek No: 1080 kayıtlıdır. Eser Uğur Demir tarafından Yüksek Lisans tezi olarak çalışılmıştır. Uğur Demir, *Tarih-i Mehmed Giray (Değerlendirme-Çeviri Metin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

4 Eser avukat Ömer Fuat Bey tarafından İstanbul sahaflardan satın alınıp, yayın için Cafer Seydahmet Kırmir'e verilmiştir. İsmail Otar tarafından yayına hazırlanmıştır. Kefevi İbrahim Efendi, *Tevârih-i Tatar Han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak Ülkelerindedir*, Yayına Hazırlayan: İsmail Otar, Eskişehir 2005.

5 Eserin bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Bağdat Kitaplığı No: 2089'da diğeri Paris Bibliothque Nationale Turcs. No:874 de kayıtlıdır. Eser Erdoğan ve Uysal tarafından yayınlanmıştır. Abdullah ibn Rıdvan, *Tevârih-i Deşt-i Kıpçak 'an Hıttâ-i Kırım veya Tevârih-i Tatar Hanân-ı Kadîm ve Ahvâl-i Deşt-i Kıpçak*, Hazırlayanlar: M. Akif Erdoğan, Selçuk Uysal, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 2012.

6 Eser Berlinde Staatsbibliothek Hs. Or. Oct. No:923'te kayıtlıdır. Eser Barbara Kellner Heinkele tarafından çalışılmış ve eserin değerlendirilmesi Almanca olarak yayınlanmıştır. Barbara Kellner Heinkele, *Aus Den Aufzeichnungen Des Sa'id Giray Sultân*, Freiburg 1975. Eserin tarafımızdan yapılan transkript ve yayına hazırlık çalışmaları devam etmektedir.

Gülbün-i Hanan⁷: Halim Giray'ın, Kırım Hanlığı tarihini Hacı Giray'dan başlayarak Baht Giray Han'ın ölümüne (H.1215-M.1801) kadar Kırım Hanları'nın biyografileri üzerinden anlattığı eseridir. Gülbün-i Hanan'ın kaynakları üç kısımda değerlendirilir. Aile veya akrabalarından ulaşan hatıra ve belgeler, Osmanlı ve Kırım kronikleri ve çevresinden duyduğu rivayetlerdir.⁸ Müellifin gördüğü kaynaklar dikkate alınırsa eserin Kırım Hanlığı tarihinin kuruluşundan sonuna dek izah edildiği kapsamlı bir eser olduğu söylenebilir. Umdetü'l-Ahbâr ile bu yönden benzeşen eser, onun bitiminden (1748) sonraki Kırım tarihini incelememize fırsat sunar tamamlayıcılıktadır. Öte yandan bu tarihe kadar yazılan Kırım yerli kaynaklarının tamamını gören müellif Osmanlı kroniklerini de görerek olayları farklı açılardan inceleyerek görmüştür. Müellif Halim Giray'ın Osmanlı Devleti'nce himaye edilmesi, belirli dönemlerde İstanbul'da yaşaması eserin Osmanlı Devleti politikalarına uygun çizgide olmasında etkili olmuştur.

İslam Giray Han Tarihi⁹: Kırmılı Hacı Mehmed Senai tarafından yazılan eser 1644-1650 yılları arası Kazak lideri Hmelnitski'nin Lehistan'a karşı gerçekleştirdiği isyan, Osmanlı-Kırım ve Kazaklar arasında gerçekleşen işbirliği neticesinde ortaya çıkan siyasi sürece dair bilgiler vermektedir.¹⁰

Es-Seb'üs Seyyar fi Ahbâr-ı Mülûk-ut-Tatar¹¹: Seyyid Mehmed Rıza tarafından kaleme alınan eser; Cengiz Han'dan başlayarak 1737 yılına, yani II. Mengli Giray dönemine kadar Altın Orda ve Kırım Hanlığı tarihini anlatır. Sadece siyasi tarih açısından değil Kırım Hanlığı ve Altın Orda Devletinin sosyo-kültürel ve idari yapısı hakkında da ayrıntılı bilgiler verilmektedir.¹²

Tarih-i Mevkufati¹³: Osmanlı Devleti'nde çeşitli kademelerde çalışan Mevkufati Mehmed Efendi tarafından kaleme alınan eser, III: Mehmed Giray ve kardeşi Şahin Giray'ın Canıbek Giray'ın tahta çıkarılmasına karşı başlattıkları isyanın değerlendirilmesiyle başlayıp, 1627-28 yılları arası olayları kapsamaktadır.¹⁴ Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı arasında Kantemür Mirza'nın siyasi hareketlerinin ayrıntılı verildiği eser, Kırım'ın iç işleri ve yönetim unsurları hakkında örnekler sunmaktadır.

Umdetü'l-Ahbâr ve Abdülgaffar Kırımı'nın Tarih Yazıcılığı

Abdülgaffar Kırımı'nın 1744 yılında başlayıp, 1748 yılında tamamladığı eseri İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi yazmalar Koleksiyonu 2331 numarada kayıtlıdır.¹⁵ Talik kırması ile yazılan eserin

7 Gülbün-ü Hanan'ın Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları E.H. 1442, Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi 22 Sel 1860, British Museum Or 11164, Avusturya Milli Kütüphanesi H.O.218'inde yazma nüshaları bulunmaktadır. Eser 25 Rebiülâher 1287/25 Temmuz 1870'de Matbaa-i Amire'de Osmanlıca olarak basılmıştır. Başer, a.g.m., s. 752.

8 Halim Giray, *Gülbün-ü Hânân (Kırım Hanları Tarihi) Değerlendirme, Metin ve Tıpkıbasım*, Editör: Bekir Günay, Hazırlayanlar: Apler Başer, Alper Günaydın, İstanbul 2013, s.6-7.

9 Eserin yazma nüshası British Museum No. Add. 7870 numarada kayıtlıdır.

10 Başer, a.g.m., s. 753.

11 Eserin Türkiye, Mısır, Irak, İngiltere ve Moskova'da çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesinde Rağıp Paşa 1016 ve Hamidiye 950 numaralı nüshalar, Reşid Efendi (Millet Kütüphanesi) 664 numaralı nüsha ile Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmalar kısmında H. 1473 numaralı yazmalar ülkemiz sınırları içinde bulunan nüshalardır. Bunlar dışında Mısır'da Mısır Milli Kütüphanesi'nde Tarihi Türki kısmında 78 ve yine aynı kütüphanede Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmalar kısmında 874 numaralar ile iki adet, Moskova'da Akademiya Nauk Naradov Azii Enstitüsü Türkçe Yazmalarında B 756 ve D 216 iki, Irak'ta Mekteb'ül Evkaf il Amme Türkçe Yazmaları kısmında Medrese-i Camiin Nebi Şit 1817 arşiv numarasıyla bir adet, İngiltere'de National Library'de Or. 7908/3 bir adet yazma nüshası bulunmakta olup toplam on adet yazma nüshası bulunmaktadır. Eserin Mirza Kazım Bek tarafından 1832 yılında Kazan'da Arap alfabeli matbu basımı yapılmıştır. Başer, a.g.m., s.749.

12 Başer, a.g.m., s. 750.

13 Eser, İstanbul Üniversitesi nadir eserler Kütüphanesinde No:1751 de kayıtlıdır.

14 Başer, a.g.m., s. 756.

15 Eser tarafımızdan Yüksek Lisans tezi olarak çalışılıp, yayına hazırlanmıştır ve Tataristan İlimler Akademisi tarafından transkript ve facsimile olarak yayınlanmıştır. Abdülgaffar Kırımı, *Umdetü'l-Ahbâr*, haz: Derya Derin Paşaoğlu, Kazan 2014.(Aşağıda Kırımı, a.g.e., olarak verilen eser bu baskıdır.)

dili sade ve anlaşılır olup, Zeki Velidi Togan'a göre müellif yazmasıdır.¹⁶ Eser 329 varaktır. Ancak eserin 1739-1748 yıllarını içeren son 5 varaklık kısmı kayıptır. Bu kaybın eser kütüphaneye ulaşmazdan evvel gerçekleştiği sanılmaktadır.¹⁷ Öte yandan kayıp varakların, müellifin sürgünde olduğu yıllara ait olması söz konusu kaybın maddi 5 varaktan çok daha kapsamlı olduğuna işaret etmektedir.

Eserin yazılış amacı müellif tarafından *Kırım Hanlarının tarihini yazmak* ifadeleri kullanılarak açıkça belirtilip, ilgili yerlerde vurgulamıştır.¹⁸

Planlama; Eserin özenli bir planlama doğrultusunda yazıldığı görülmektedir. Planlamada Türk Tarih yazım geleneğinin esas alındığı görülmektedir. Eserde, öncelikle takvimler hakkında bilgi verilmiştir. On iki hayvanlı Türk takviminin ayrıntılı izah edildiği eserde müellif Kırım Hanlığı'na kadar Cengiz ve Altın Orda dönemlerine ait verdiği tarihlerde Hicri takvimle birlikte on iki hayvanlı Türk takvimini de kullanmıştır.

Müellif eserin planında tümünden gelim yönetimini kullanmıştır. Hz. Âdem'den başlayarak dünya tarihini, peygamberler tarihini, dinler ve milletler tarihini ve ardından İslâm tarihini vermiştir. Peygamber Efendimiz dönemi, Dört halife dönemi, Emeviler ve Abbasilerden Gaznelilere geçerek Türk tarihine başlamıştır. Selçuklular, atabekler ve Türk-İslâm devletlerinin ardından verilen Osmanlı tarihini Sultan Mahmud (1730–1754) dönemine kadar kısaca izah edilmiştir. Eserin asıl yazılış amacının Kırım Hanları olduğu vurgulanıp, ilgisi hasebiyle Cengiz Han ve Altın Orda konularında ayrıntılara girme zorunluluğu ifade edilerek esas konuya alt yapı hazırlanmıştır.¹⁹ Cengiz Han ve oğulları hakkında ayrıntılı bilgiler vermesi hasebiyle Cengizname özelliği de taşıyan eser, Ötemiş Hacı Tarihi olarak bilinen Ötemiş Hacı'nın Cengizname'si ile paralel bilgiler içermektedir. Eserin son kısmında Şirin Mirzalar, Karaçi beylerinin Kırım yönetimindeki rolleri ve statüleri ve Emir Edigü oğulları (Nogay mirzaları) hakkında bilgiler bulunmaktadır. Eser verdiği bu kıymetli bilgiler ışığında, alanda yazılan diğer eserlerden ayrılmıştır. Çünkü Kırımî'nin mensup olduğu aile, Kıyat Mamay Bey soyuna dayanır. Bu soyun Şirin mirzalarla yaşadığı husumet müellifi söz konusu siyasi çekişmenin ortasında bırakmıştır.²⁰

Daha öncede ifade ettiğimiz üzere Kırım Hanlığı, bir yandan Osmanlı himayesinde Altın Orda'nın Türk-İslâm devleti geleneğine sahipken öte yandan Cengiz ananesinden gelen bozkır kültürünün kabile aristokrasisinin yönetimde etkin rol oynadığı siyasi bir teşekküldür.²¹ Kırımî, son bölümde verdiği bilgilerle bu yönetim anlayışını izah etmektedir. Yine eserin sonunda Kırım yönetim unsurlarından olan Karaçi beylerinden Şirin Mirzalara ve Mangıtların liderleri olan Nogay Mirzalara ait şecere bilgileri vermesi yönetim anlayışında verdiği izahatları destekler ve delillendirir niteliktedir.

Kaynakça ve atıf gösterme; Eserde kullanılan kaynaklar, giriş kısmında listelenerek, genel bibliyografyanın görülmesine imkân sunmaktadır. Bir çalışmanın, bilimselliğini sağlayan en önemli unsur, toplanan kaynakların iç ve dış tenkidinin yapılıp, doğru ve güvenilirliğinin saptanması meselesidir. Müellifin bu konuda oldukça

16 A. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, İstanbul 1985, s.226.

17 1927 yılında eserin matbu neşrini hazırlayan Necip Asım'da söz konusu eksikliğe işaret etmiştir. Abdülgaffar Kırımî, *Umdetü't-Tevârih*, Necip Asım Neşri, Türk Tarih Encümeni Mecmuası Eki, İstanbul 1343. Eserin Esad Efendi (El yazması-Umdetü'l-Ahbâr adlı) nüshası ile Necip Asım (Matbu-Umdetü't-Tevârih) nüshası arasındaki farklar için bkz., Derya Derin Paşaoğlu, “Умдат ат-таварих” с точки зрения “Умдат ал-ахбар” // Золотоордынская цивилизация. Сборник статей. Под ред. И.М.Миргалеева. Выпуск 5. – Казань: Институт истории им. Ш.Марджани АН РТ, 2012. – С. 38-44. (“Umdetü'l-Ahbâr'a Göre Umdetü't-Tevârih”, *Altın Ordu Zivilizasiyasi*, Tataristan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü Altın Orda Araştırmaları Merkezi Yay., sayı: 5, Kazan 2012, s.38-44.)

18 Kırımî, *a.g.e.*, s. 21, 59.

19 Ayrıntılı bilgi için bkz. İçindekilere, Kırımî, *a.g.e.*, s.15-21.

20 Kırımî, *a.g.e.*, s.126.

21 Derya Derin Paşaoğlu, “Altın Orda ve Kırım Sahasında Bozkır Aristokrasisinin Güçlü Temsilcileri: Emir Rektemür ve Şirin Mirzalar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* Cilt:33, Sayı:56, Ankara, Eylül 2014, s. 147. DOI: 10.1501/Tarar_0000000584

hassas olduğu görülmektedir. Kaynakları listelerken *kullandığı kaynakların dışında çok sayıda kaynağı gördüğünü bilgileri karşılaştırdığını ve sadece sahih olanlarını aldığını* vurgulamaktadır. Girişte verilen genel kaynakçanın yanı sıra, dünya tarihi, peygamberler tarihi, Cengiz Han dönemi gibi konuların başında sadece bu bölümlerde kullandığı kaynakları yeniden vermiştir. Olayları ve konuları izah ederken muhtelif yerlerde ilgili kaynağa atıfta bulunmuştur. Bugün ulaşılamayan Tarih-i Dost Sultan adlı eserden sıklıkla alıntılar yapması ve bu eserden çok istifade ettiğini vurgulaması eserin kıymetini artırmaktadır. Ötemiş Hacı'nın Cengizname'si ile var olan paralelliğin ardında her iki müellifin de bu eseri -Tarih-i Dost Sultan'ı- kullanması aranmalıdır.

Kırımî'nin her dönem için kullandığı kaynaklar, bugün ilgili dönemin temel kaynağı olarak addedilen eserler olup (örn; Kühü'l-Ahbâr, Zafername, Cihangüşa, Tarih-i Zübde, Nefahatü'l-Üns, Ravzatü'l-Matar, Tarih-i Apuşka, Mirhond Tarihi, Ravzatü's-Safa... gibi) bunların yanı sıra olayları gören bilen ravilerin rivayetlerine de yer vermiştir.²² Etik açıdan bakıldığında müellifin duyduğu bilgileri kimden aldığını *El-Hac Cantemür Bey'den, El-Hac Mutaza Bey'den rivayeten* şeklinde vermesi, bir yandan bilgilerin kaynağını görmemizi sağlarken, öte yandan müellifin ilmi sorumluluğunun farkında lığına da işaret etmektedir.

Bilimsel çalışmaları ileriye taşıyan en temel unsur, birikimlerin üzerinde yükselştir. Birikimlerin kullanım gerekliliği ise bilimsel atif yöntemini etik kuralların ilk sırasına taşımıştır. Müellifin, alıntı yaptığı cümlelerin başında veya sonunda, bu bilgiyi hangi eserden aldığını veya kimden rivayet ettiğini vurgulaması, günümüz bilimsel atif yönteminin ve etik kuralların uygulandığını gösterir örneklerdir.

Derkenarlar; Eserin ilk bölümlerinde az sayıda olup, genelde unutulmuş veya çok kısa açıklama ve tanımlama gereken durumlar için kullanılmıştır. Ancak eserin esas kısmı olan son bölümde oldukça hacimli hemen her sayfada, kenar boşluğu tamamen dolduran derkenarlara yer verilmiştir. Hatta söz konusu açıklamaların bazıları ilgili sayfada bitmeyip, birkaç sayfanın derkenarında devam eder uzunlukta olduğu görülmektedir. Bu bilgiler, çoğunlukla esas metindeki konunun anlatım akışını bozmamak için konu ile alakalı ek bilgiler için kullanılmıştır. Günümüz dipnotlarında verdiğimiz ilave açıklamalar şeklindedir. Örneğin, Altın Orda Han'ı Tuda Müngge'nin tahta çıkışı ve Rus seferlerini verirken, hanın divaneliğine vurgu yapmış, bunun örneklerini derkenarlarda vermiştir.²³ Kırım Hanlığı'nda hanedan mensuplarının ve Kırım Hanları Girayların tahta çıkışları ile başlayan siyasi yaşamları, seferleri ve mücadelelerini anlatırken derkenarda ilgili hanın fiziksel özellikleri, mizacı, kişilik yapısı, sağlık veya hastalık sorunları tarzında açıklamalara yer vererek, hem konuyu desteklemiş hem de siyasi tarih akışını bozmamıştır. Kırım Hanları hakkında vermiş olduğu bilgilere istinaden eser, biyografi özelliği de taşımaktadır.²⁴

Dil ve Üslûb; Eserin üslûbunda İslâmî unsurlar dikkat çekicidir. Allah lafzının *inşallah, Allah'ın izniyle, Allah'ın lütfu*, şeklindeki ifadelerle sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Tarih yazıcılığının temel unsuru olan sebep sonuç ilişkisinin ortaya koyulması sırasında salt maddeci katı ifadeler kullanmaktan imtina edilmiştir. Zaman zaman olayların maddi sebeplerinin yanı sıra manevi sebeplerinin olabileceğine dikkat çekilmiştir. Cengiz Han'ın Harezmi seferini izahında olduğu gibi. Ayrıca müellif, Berke Han dönemine ait menkıbevi anlatımlara yer vermiş olsa da bu bilgilerin evliya kerametlerine inanan kişilerce caiz olduğunu vurgulaması, söz konusu yazıcılığın ilmi eleştiriye maruz kalacağına farkında olduğunu bir göstergesidir. Yine Berke Han'ın davranışlarının bir kısmını hadislere atf yapıp, bu bağlamda davrandığını belirtmiştir. Öte yandan müellifin kadılık makamında bulunması hasebiyle şer'i hukuka hâkimiyeti siyasi tarih konusunda oldukça önemli konularda stratejik açıklamalar ve izahatlar yapmasına kaynaklık etmiştir. Tayduğlu Bigim'in hanlık makamına getirilmesine karşı çıkılmıştır, bu sonucu Şer'en ve kanunen uygun olmadığı şeklinde izah etmiştir. Eserin son 2 varlığında, Nuşin-i Devran bin Kubatşah'ın vezir-i müşiri olan ezr-i El-Cehri'nin hikmetli nasihatlerinin verildiği sorular ve cevaplar yer almasında da İslâmî etki görülmektedir.

22 Kullandığı diğer kaynaklar için bkz. Kırımî, *a.g.e.*, s. 13.

23 Kırımî, *a.g.e.*, s.69, 70.

24 Kırımî, *a.g.e.*, s.133-163 arasındaki 17 varakta derkenarlarda söz konusu bilgilere yer verilmiştir.

Eserin dili Osmanlıcadır. Sade bir dille yazılmıştır. Sanatlı söylemlere yer verilmemiş olup, Türkçe kelimeler çoğunlukta olduğu için rahatlıkla okunup anlaşılabilir niteliktedir. Eser her ne kadar siyasi tarih yazıcılığı örneği olsa da müellifin ilmi yönü itibarıyla, dini, sosyo-kültürel ve edebi veriler içermektedir. Müellif zaman zaman olayları, topluma mal olmuş genellemelere, deyişlere, söylencelere, atasözlerine ve ayetlere atıflar yaparak izah etmiştir. Yerel deyişlerin bir kısmının ortaya çıkış hikâyelerini vermiştir.²⁵ Müellif, nadir kullanılan veya okunamayacağını düşündüğü özellikle yabancı özel isimleri harekeli yazmıştır. Sık kullanılmayan, Moğolca veya farklı dillerden gelen çok sayıda kelimenin anlamını satır arasında, derkenarda veya cümlenin içinde izah etmiştir. Müellif halk arasında yaygın bilinen söylemeleri izah ederek coğrafyadaki toplum hakkında sosyolojik tespitlere fırsat sunmaktadır. Büyük kıtlıkların *Kıyan Kahti*²⁶ olarak tanımlanması ve sebebi, *bilme, bileni de dinleme*²⁷ sözünün Tatarlar arasında en büyük beddua olması gibi örneklere eserde rastlanmaktadır. Bu nedenle eserin dil, üslup ve edebi açıdan kapsamlı incelemeye ihtiyaç vardır.

Sonuç

Kırım Hanlığı coğrafyasında tarih yazıcılığı hanlığın Osmanlı Devleti'nin himayesine girmesi hasebiyle gerek dil gerek üslup açısından etkilenmiştir. Türk tarih yazma geleneğine uygun örnekler olan söz konusu eserlerin en yoğun örnekleri 17. ve 18. yüzyılda verilmiştir. Osmanlı Rus ilişkilerinin ivme kazanmasıyla Kırım Hanlığı'nın statüsünün kazandığı ehemmiyete istinaden hanlığın siyasi arenadaki varlığı artmıştır. Öte yandan Cengiz ananesinden gelen kabile aristokrasininin güçlü temsilcilerinden Şirin Mirzalar ve Mansuroğulları (Mangıtlar-Nogaylar) Mirzaların gerek birbirleriyle olan liderlik mücadelesi ve Kırım Hanlığı siyasetine yön vermeleri gerekse Osmanlı Devleti ile Rusya arasında askeri statüleri kaynakların bihaber kalamayacağı konular arasında yerini almıştır. Hanların siyasi yaşamı yerel tarih yazıcılığının en ehemmiyetli meselesi olmuştur. Bu nedenle eserlerin bir kısmı sadece siyasi tarihle yetinmişlerdir. Umdetü'l-Ahbâr örneğinde de görüldüğü üzere İslami unsurların ışığında şekillenen eserler, genelde hanedan mensupları veya hanedana yakın kişiler tarafından kaleme alınmışlardır. Nitekim Kırımî'de hanedana mensup ve saray eşrafındandır. Gerek Kırımî gerek diğer örneklerde de ifade edildiği üzere müellifler kendi gözlemlerine ve olayların şahitlerinin verdikleri bilgilere dayanarak hazırladıkları eserlerinde, kendi devirlerinden önceki dönemleri, bilinen muhtelif kaynaklardan derlemişlerdir. Edebi unsurlar içermeleri açısından da benzerlik gösterirler.

Ancak Umdetü'l-Ahbâr'ı diğerlerinden ayıran en önemli özelliği; hem bibliyografik bilgiler içermesi hem de siyasi tarih vermesinin yanı sıra kullanılan kaynaklara en ayrıntılı atıf yapan eser olmasıdır. Kırım Hanlığı'nın siyasi tarihinin yanı sıra Altın Orda Tarihi ve Kırım Hanlığı'nın yönetim unsurları hakkında diğer kaynaklardan çok daha kapsamlı ve açıklayıcı bilgiler vermesi söz konusu eserin önemini artırmıştır. Hz. Âdem'den başlayarak dünya tarihini kendi gözlemlediği döneme kadar getirmesiyle, genel tarih yazıcılığının örneğini ortaya koymuştur. Kırımî'nin tarih yazıcılığı; derkenarlar (dipnotlar), bibliyografik bilgiler, atıf yapma ve kaynak gösterme hususlarında akademik tarih yazıcılığı ile örtüşmektedir. Umdetü'l-Ahbâr Türk Tarih yazma geleneğinin gelişmiş bir örneğidir diyebiliriz.

Kaynaklar

ABDULLAH İBN RIDVAN, *Tevârih-i Deşt-i Kıpçak 'an Hitta-i Kırım veya Tevârih-i Tatar Hanân-ı Kadîm ve Ahvâl-i Deşt-i Kıpçak*, Hazırlayanlar: M. Akif Erdoğan, Selçuk Uysal, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 2012.

ABDÜLGAFFAR KIRIMÎ, *Umdetü't-Tevârih*, Necip Asım neşri, Tük Tarih Encümeni Mecmuası Eki, İstanbul 1343.

ABDÜLGAFFAR KIRIMÎ, *Umdetü'l-Ahbâr*, Hazırlayan: Derya Derin Paşaoğlu, Kazan 2014.

BAŞER, Alper, "Kırım Hanlığı Tarihini Konu Alan Müstakil Eserler ve Yeni Bir kaynak, Tarih-i Mevkûfati", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/1 Winter 2011, p. 747-762.

<http://www.turkishstudies.net/DergiTamDetay.aspx?ID=1913&Detay=Ozet> (22.12.2014)

25 Örnekler için bkz. Kırımî, *a.g.e.*, s. 91, 94, 95, 100.

26 Kırımî, *a.g.e.*, s. 108.

27 Kırımî, *a.g.e.*, s. 68.

- DEMİR, Uğur, *Târîh-i Mehmed Giray (Değerlendirme-Çeviri Metin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- DERİN PAŞAOĞLU, Derya, “Altın Orda ve Kırım Sahasında Bozkır Aristokrasisinin Güçlü Temsilcileri: Emir Rekteşür ve Şirin Mirzalar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* Cilt:33, Sayı:56, Ankara, Eylül 2014, s. 147-190. DOI: 10.1501/Tarar_0000000584
- DERİN PAŞAOĞLU, Derya, “Умдат ат-таварих” с точки зрения “Умдат ал-ахбар” // Золотоордынская цивилизация. Сборник статей. Под ред. И.М.Миргалеева. Выпуск 5. – Казань: Институт истории им. Ш.Марджани АН РТ, 2012. – С. 38-44. (“Umdetü'l-Ahbâr'a Göre Umdetü't-Tevarih” , *Altın Ordu Zivilizasiyasi* , Tataristan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü Altın Orda Araştırmaları Merkezi Yay., sayı: 5, Kazan 2012, s.38-44.)
- GÖKBİLGİN, Özalp, *Tarih-i Sahip Giray Han*, (Historie de Sahip Giray, Khan de Crimée de 1532-1551) Edition Critique, Traduction, Notes et Glossaire, İstanbul 2000.
- GİRAY, Halim, *Gülbün-ü Hânân (Kırım Hanları Tarihi) Değerlendirme, Metin ve Tıpkıbasım*, Editör: Bekir Günay, Hazırlayanlar: Apler Başer, Alper Günaydın, İstanbul 2013.
- KEFEVİ İBRAHİM EFENDİ, *Tevârih-i Tatar Han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak Ülkelerindedir*, Yayına Hazırlayan: İsmail Otar, Eskişehir 2005.
- KELLNER-HEINKELE BARBARA, *Aus Den Aufzeichnungen Des Sa'id Giray Sultân*, Freiburg 1975. Eserin tarafımızdan yapılan transkript ve yayına hazırlık çalışmaları devam etmektedir.
- TOGAN, Zeki Velidi, *Tarihte Usul*, İstanbul 1985.